
تاملی بر راهبردهای قرآن کریم در باب دگردیسی سبک زندگی مورد اشاره در بیانیه گام دوم انقلاب

جواد زررندی^۱

چکیده

قرآن کریم از طرف خداوند متعال در دوره ای نازل شد که انسان عصر جاهلی از نظر فرهنگی شرایط نامساعدی داشت. تعالی انسانی مغفول مانده بود و باورهای آن‌ها مملو از خرافات بود تلی از غبار غفلت و نادانی روی قلب و دل انسان آن عصر و دوره را پوشانده بود، صاحب تواریخ مختلف اشاره کرده اند که انسان عصر نزول با تعالیم نورانی قرآن کریم در مدت زمان کوتاهی به مرحله ای رسید که گوی سبقت را از خیلی افراد دیگر در طول تاریخ گرفت. یعنی قرآن کریم دگردیسی شگرفی در ذهن و فکر انسان عصر جاهلی به وجود آورد گویا که اصلا دوره جاهلیتی درکار نبوده و تاریخ به خود آن دوره را هرگز ندیده است. در همین راستا، پژوهش با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با نگاه تحلیلی عمیق به تاریخ، کتب مستند و متقن، ابتدا به بیان ویژگی های سبک زندگی انسان عصر جاهلی قبل نزول قرآن و سپس به بیان ویژگی های سبک زندگی انسان عصر جاهلی بعد نزول قرآن پرداخته است. نتایج و یافته های پژوهش نشان داد که قرآن کریم با راهبردهایی مانند الگودهی

---

۱. استادیار دانشگاه علوم و فنون هوایی شهید ستاری . javadzarvandi@gmail.com

مناسب، تبلیغ مناسب، توجه به کانون‌های تأثیرگذار در جامعه، استفاده از روش مرحله به مرحله، ... در مدت زمان بسیار کوتاهی دگردیسی بسیار عظیم و سترگی را در سبک زندگی انسان عصر جاهلی به وجود آورده است؛ و این حاکی از این مطلب می باشد که قرآن کریم با این ظرفیت عظیم خود، توانایی هر نوع تغییر مثبت و موثر در سبک زندگی انسان در هر عصر و دوره را دارد؛ زیرا قرآن کتاب و منبعی وحیانی برای همه اعصار و همه انسان ها در همه مکان ها می باشد و این همان موضوع مورد اشاره رهبری در تغییر سبک زندگی افراد جامعه و حلقه مفقوده جامعه ما (عمل و برگشت به قرآن کریم) در بیانیه راهبردی گام دوم انقلاب می باشد.

واژگان کلیدی: قرآن کریم، دگردیسی، سبک زندگی، انسان جاهلی، راهبردهای قرآنی.

مقدمه

انسان عصر جاهلی به گونه‌ای با رفتار و عملکرد اجتماعی خود سبک زندگی زمان خود را ساخته است که به آن سبک زندگی جاهلی و مردمش را انسان جاهلی لقب داده‌اند، در واقع جاهلیت دورانی است که زندگی مردم از ارزش‌های معقول، موازین فرهنگی، منطقی و باورهای معنوی و امیدوارکننده تهی می‌باشد. آلودگی به گناهان مختلف تا آنجا پیش رفته بود که از هنجارهای اجتماعی شمرده می‌شد به گونه‌ای که بسیاری، از ارتکاب آن احساس شرم نمی‌کردند و قتل و غارت، دزدی، میگساری و انواع قمار و فحشا، بخشی از زندگی روزانه مردم بود.

خداوند در قرآن کریم می‌فرماید: (وَ كُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا) (آل عمران، ۱۰۳)

«ای جمعیت عرب، قبل از اسلام، بر لب پرتگاه آتش بودید، خدا از طریق پیامبر شما را نجات داد.»

همچنین خداوند در آیه دیگری می‌فرماید: (لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ) (آل عمران: ۱۶۴)

«هرآینه خداوند بر مؤمنان منت نهاد آنگاه که از خودشان فرستاده‌ای در میانشان برانگیخت که آیات او را بر ایشان می‌خواند و پاکشان می‌سازد و به آنان کتاب و حکمت می‌آموزد، هرچند پیش‌ازاین در گمراهی آشکار بودند.»

حضرت علی علیه السلام در یکی از خطبه‌های خویش، وضعیت انسان عصر جاهلی را این‌گونه بیان می‌فرماید:

«خداوند، محمد صلی الله علیه و آله و سلم را بیم دهنده جهانیان و امین وحی و کتاب خود، مبعوث کرد و شما گروه عرب در بدترین آیین و بدترین جاها به سر می‌بردید. در میان سنگلاخ‌ها و مارهای کر (که از هیچ صدایی نمی‌رمیدند) اقامت داشتید. آب‌های لجن را می‌آشامیدید و

غذاهای خشن (مانند آرد هسته خرما و سوسمار) می خوردید و خون یکدیگر را می ریختید و از خویشاوندان دوری می کردید، بت‌ها در میان شما سرپا بود، از گناهان اجتناب نمی کردید.»^۱

از سوی دیگر بررسی و کنکاش پیرامون ابعاد مختلف آن دوره و شناخت دقیق و همه‌جانبه از شرایط زندگی آن لازم و ضروری است زیرا بدون آگاهی از فضای حاکم بر بستر زمانی و مکانی آن دوره خاص، نمی‌توان به برداشتی درست و راهگشا در موضوعات مختلف، دست یافت. حال، سوال مهم این می‌باشد که راهبردهای قرآن کریم در دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی کدام است؟ و به همین منظور به جهت فهم هرچه بهتر لازم است که ابعاد مختلف زندگی انسان جاهلی آن دوره مورد بررسی قرار گیرد که در ذیل به آن پرداخته شده است ذکر موارد پیش رو در بازسازی آن دوره برای ذهن مخاطب بسیار مهم و ضروری بوده و سبب می‌گردد که اطلاعات دقیق و درستی نسبت به آن دوره داشته باشد.

وضعیت جغرافیایی جزیره العرب

به اعتبار وضعیت داخلی جزیره العرب، صحرا و شنزار از هر طرف آن را در بر گرفته است و به همین دلیل، جزیره به صورت حصار بزرگ درآمد که همواره دست بیگانگان و دشمنان از آن کوتاه بوده و نتوانسته‌اند نفوذ خود را در آنجا توسعه دهند و تسلط یابند.^۲ منطقه حجاز از جمله مناطقی بود که از دستبرد کشورگشایان محفوظ مانده بود زیرا اراضی لم‌یزرع و غیرقابل سکونت آن، چندان ارزشی نداشت که تا برای به دست آوردن آن لشکرکشی کنند و بعد از هزاران مشکلات که لازمه تسلط بر خاک آن منطقه بود، تازه دست خالی برگردند.^۳ اکثر بادیه‌نشینان در شمال شبه جزیره به دلیل نیاز به جست‌وجو برای آب و علف اندک و

۱- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، خطبه ۲۶.

۲- حسینی، محمد بهاء الدین، باده ناب، انتشارات کردستان، سنندج، ۱۳۸۲ش، ص ۲۳.

۳- سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم (ﷺ)، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۵ش، ص ۲۵.

پراکنده در طبیعت به کوچ‌نشینی رو آوردند. در پی آن، کوچ‌نشینی و لوازمش - چون جنگاوری و شجاعت - به امری ارزشمند مبدل گشت. در واقع کمی منابع در طبیعت و دستیابی به این منابع با مسئله مرگ و زندگی در ارتباط است. اگر فقدان منابع بخواهد به مرگ یک اجتماع انسانی بینجامد، غارت راهی برای حل مشکل می‌شود.^۱

بنابراین این قوم بر حسب محیطی که در آن زندگی می‌کنند، طبیعت وحشیگری دارند و به غارتگری و خرابکاری عادت گرفته‌اند و بی‌آنکه آهنگ غلبه و جهانگیری داشته باشند یا به کارهای پرمخاطره‌ای دست یازند به آنچه دسترسی پیدا کنند آن‌ها به غارت می‌برند و به بیابان‌های خشکی که جایگاه‌های چادرنشینی آن‌هاست می‌گریزند. از این رو تأثیر محیط زندگی در بسیاری از کیفیات و حالات سبک زندگی و اخلاق آن‌ها غیرقابل انکار می‌باشد.^۲

وضعیت سیاسی جزیره العرب

در جزیره العرب، قدرت مرکزی در برابر نهضت‌های مردمی وجود نداشت زیرا هر قبیله، حاکمیتی مستقل از سایر قبایل داشت و قدرت آن‌ها پراکنده و فاقد رهبری واحد بود. قبایل مختلف حاکمیت‌های مستقل از هم داشتند و درگیری‌ها و رقابت‌های زیادی برای گرفتن امتیاز میان آن‌ها رخ می‌داد. نبود سبک زندگی واحد و ایدئولوژی مشترک میان این قبیله‌ها، نبود راه‌های ارتباطی مناسب، عامل جغرافیا و دوری مسافت میان مناطق مسکونی و محدودیت منابع اقتصادی سبب پراکندگی و استقرار نیافتن حاکمیت قانون و نظم سیاسی فراگیر در جزیره العرب بود.^۳ بر اساس نسب و حسب، تمام افراد باید از شناسنامه قبیله‌ای و

۱. پرهیزکار، غلامرضا، «منابع سازنده فرهنگ منطقه حجاز پیش از بعثت (طبیعت و ارتباطات میان

فرهنگی)»، مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، سال سوم؛ شماره ۲، بهار ۱۳۹۱، ص ۸۱.

۴. ابن خلدون، عبدالرحمان بن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ترجمه‌ی محمد پروین گنابادی. تهران:

انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ پنجم، ۱۳۶۱ش، ج ۱، ص ۲۴۴.

۳. نصیری، محمد، تاریخ تحلیلی صدر اسلام، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹ش، ص ۴۹-۵۰.

فضایل و مفاخر قبیله آگاه باشند و بر اساس عصب و عرق قبیله‌ای، همه در ساختار قبیله محو بودند. به گونه‌ای که همه پیوندها و روابط برای حفظ وحدت خون و گوشت قبیله قربانی می‌شد. به تعبیر دیگر این عصبیت برای اعضای قبیله محدودیت، جبر و ناسیونالیسم قبیله‌ای و برای رهبران آن‌ها نوعی استبداد مطلق پدید می‌آورد. ضمیمه شدن روح جنگجویی که دستاورد طبیعی بیابان‌های خشک و سخت عربستان است به این عصبیت و ناسیونالیسم جاهلی، توجیه‌گر بسیاری از جنگ‌های اعراب (ایام العرب) است. به گونه‌ای که گاه به سبب برخوردی ساده میان دو فرد، جنگ خونین قبیله‌ای به راه می‌افتاد. از این رو نه تنها نشانی از تمدن و سبک زندگی اجتماعی حکومت به چشم نمی‌خورد، دشمنی‌های توجیه‌نشده‌ی، ارتباطات عاطفی و انسانی و زندگی فردی - قبیله‌ای آنان را در معرض سقوط جدی قرار داده بود.^۱

وضعیت اقتصادی جزیره العرب

اوضاع اعراب جاهلی به گونه‌ای بود که گاهی بر اثر تنگ‌دستی، فرزندان خود را می‌کشتند؛ خداوند در قرآن کریم در این باره می‌فرماید: «فرزندان خود را از بیم فقر و تنگ‌دستی به قتل نرسانید. ما شما و آن‌ها را روزی می‌دهیم» (انعام، ۱۵۱) عوامل مختلف مانند جهل و تنگی معیشت و نداشتن سبک صحیح زندگی، وحشی‌گری و درنده‌خویی و تنبلی و بی‌حالی و دیگر رذایل اخلاقی، محیط عربستان را به نحو بارزی تاریک کرده و کم‌کم امور شرم‌آوری را در میان آن قوم، معمول و قانونی ساخته بود. غارت و چپاول، قمار، ربا و اسیرگیری افراد، در زندگی عرب جاهلی کاری متداول بود. یکی دیگر از عادات زشت آنان، باده‌گساری بود. این عادت نکوهیده، چنان در جامعه آنان نفوذ داشت که جزء سرشت آن قوم شده بود. شاعران آن سرزمین، قریحه‌های شعری خود را بیشتر در وصف شراب و شرح باده‌گساری به کار می‌بردند و میخانه‌ها در تمام ساعات برای نوشیدن انواع شراب‌ها آماده بود و پرچمی بر فراز آن‌ها در اهتزاز بود. باده‌فروشی به قدری در آن محیط رواج گرفته بود که کلمه تجارت در عرف

۱. همان.

آنان، برابر باده فروشی بود.^۱

ارزش های جزیره العرب

اخلاقی که در نظر عرب جاهلی مطرح بود، تفسیر متفاوتی داشت. آن‌ها وفا را بدین معنی می‌دانستند که از افراد قبیله و هم‌پیمانان خود در هر حادثه طرفداری کنند، خواه حق باشد یا باطل. آن‌ها مرّوت و شجاعت را ستایش می‌کردند اما زیادی مقتولان در جنگ را نشانه شجاعت می‌دانستند. درواقع جنگ و غارتگری از ارزش‌های مهم آن‌ها محسوب می‌شد. اعراب، آن‌چنان با غارتگری و خونریزی خو گرفته بودند که تاراج اموال دیگران را از افتخارات خود برمی‌شمردند. شیوع عقاید خرافی و فساد از یک سو و نداشتن تعلیمات درست و سبک زندگی ناصحیح و نبودن تربیت، زندگانی اعراب را با درگیری و جنگ‌های مختلف همراه ساخته بود. به طوری که بر سر موضوعات کوچک و بی‌اهمیت، جنگ‌های بسیار طولانی سر می‌گرفت. شعر، این عالی‌ترین مظهر سبک زندگی عرب، به دلیل الهام از عقده‌های قبیله‌ای و خرافه‌ها، گاه آن قدر خشن و خون‌فشان بود که گویا از دم شمشیر فرومی چکد. مضامین اشعار معمولاً آمیزه‌ای از ستایش یا نکوهش قبیله یا رئیس آن، تشویق به غارتگری، فتنه‌انگیزی، تجدید خاطره‌های سیاه‌گذشتگان، عشق حیوانی و شراب و شکار بود.^۲

باورهای خرافی جزیره العرب

از جمله باورهای خرافی عرب این بود که روان انسان پس از مرگ به صورت پرنده‌ای، شبیه «بوم» به نام «هامه و صدی» از کالبد بیرون می‌آید و پیوسته در کنار جسد بی‌روح انسان شیون می‌کند و ناله‌های جان‌خراش و وحشت‌زا سر می‌دهد. آنگاه که کسان مرده، وی را به خاک سپردند؛ روح او - به صورت که گفته شد - به آرامگاه وی وارد می‌شود و تا ابد در آنجا قرار

۳. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم (ﷺ)، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۵ش، ص ۵۰.

۲. نصیری، محمد، تاریخ تحلیلی صدر اسلام، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹ش، ص ۴۹-۵۰.

می‌گیرد و گاهی برای اخذ اطلاعات از اوضاع فرزندان، بر بام خانه فرزندان می‌نشیند. اگر انسان با مرگ غیرطبیعی، چشم از این جهان پوشیده باشد؛ پیوسته صدا می‌زند: اسقونی...! اسقونی...! یعنی با ریختن خون قاتل من، سیرابم کنید و تا انتقام از قاتل گرفته نشود، خاموش نخواهد شد. در مورد دیگری، عقیده داشتند که زنی که بچه‌اش نمی‌ماند، اگر هفت بار بر کشته مرد بزرگی قدم می‌گذاشت، معتقد بودند که بچه‌اش باقی می‌ماند.^۱ انسان عصر جاهلی اعتقاد داشت که خون انسان شریف، در درمان کسی که سگ او را گاز گرفته، مؤثر است. از این رو قطره‌ای از خون انگشت مردی شریف را با آب مخلوط می‌کردند و به فرد گاز گرفته شده می‌دادند تا درمان شود. اعراب جاهلی ازدواج زن فقیری که از خانواده شریفی باشد را با مردی ثروتمند از خانواده‌ای غیر شریف نمی‌پذیرفتند؛ زیرا شرافت نسبی را بر ثروت ترجیح می‌دادند. همچنین به سبب اهمیت خون و نژاد، برخی افراد به نوعی ازدواج تن می‌دادند که در آن، فرد همسر خود را نزد فردی شریف می‌فرستاد و تا پیش از حامله شدن اجازه بازگشت به همسر خود را نمی‌داد تا فرزند او از نسب شریفی به دنیا آید. با کشته شدن فردی از بزرگان، به سبب شرافت خونش باید خون بزرگی ریخته می‌شد، حتی اگر آن بزرگ هیچ تقصیری نداشته باشد. قرآن کریم در این باره به این نکته اشاره می‌کند که نفس محترم را نکشید و اگر کسی مظلوم کشته شد، در مقابل اسراف در قتل نکنید (اسراء، ۳۳) این در حالی است که غارتگری و خونخواهی، همواره فکر قبیله را به خود مشغول داشت. در ادامه لازم است تعریفی درباره سبک زندگی نیز ارائه شود.

سبک زندگی

سبک زندگی در دیدگاه‌های مختلف و با تفکرات گوناگون ارائه شده است اما در یک تعریف عام همان شیوه‌ها و الگوهای زندگی روزمره است که الگوهای فردی زندگی و تمام عادات و روش‌هایی را که فرد یا اعضای یک گروه به آنها خو کرده یا عملاً با آنها سروکار دارند

۱. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم (ﷺ)، بوستان کتاب، قم،

را در بر می‌گیرد، مانند الگوهای روابط اجتماعی، سرگرمی، مصرف، لباس و نگرش‌ها، ارزش‌ها و جهان بینی فرد و گروهی را که عضو آن می‌باشند، که مدنظر ما در این پژوهش همین تعریف از سبک زندگی می‌باشد.

شاخص‌های کلیدی سبک زندگی انسان عصر جاهلی قبل از نزول قرآن

هرچند خصلت‌های پسندیده‌ای چون روحیه سلحشوری، وفای به عهد، بخشندگی و میهن‌نازی، صراحت لهجه، حافظه قوی و اهتمام به شعر و شاعری گواه خوبی بر وجود برخی ارزش‌ها در میان سبک زندگی انسان عصر جاهلی است، اما اندکی تأمل در دستاوردهای هریک از این خوی‌ها، پرده از استضعاف فکری و فرهنگی این سرزمین برمی‌دارد؛ زیرا جهت‌دار نبودن روحیه حماسی، در بسیاری اوقات، به افروختن بی‌دلیل آتش کینه و درگیری میان قبایل می‌انجامید. وفاداری به قبیله در هر موقعیت و پشتیبانی از افراد قبیله خود، بی‌توجه به ستمگر یا ستم‌دیده بودن آن‌ها، تبعیض نژادی و همسنگ ندانستن غیر عرب با عرب‌ها، نمودهای دیگری از نبودن نظام جامع سبک زندگی صحیح در جزیره العرب است.^۱ قبیله مهم‌ترین رکن اجتماعی در سبک زندگی انسان عصر جاهلی به شمار می‌آمد. در میان آنان، جز همان پیمان‌هایی که بین قبایل منعقد می‌گشت و به موجب آن حقوق هر قبیله و وابستگان آن محترم شمرده می‌شد قانون دیگری وجود نداشت و اگر فردی جزء قبیله‌ای نبود و یا پیوندی با دیگر قبایل نداشت کسی از او دفاع و حمایت نمی‌کرد. به‌طور طبیعی قبایل بزرگ‌تر از حقوق بیشتری برخوردار بودند و می‌توان گفت زور و شمشیر یگانه قانون آن دیار به شمار می‌آمد. از این‌رو، مردم این سرزمین، خشن، متکبر، خون‌خوار و چپاولگر بودند و گاهی برای مسئله‌ای بسیار جزئی جنگی بس طولانی برپا می‌داشتند.^۲ قبیله قوانین خاص خود را دارا بود و همه افراد قبیله باید این اصول را رعایت می‌کردند. تخلف از این قوانین، باعث طرد فرد خاطی از قبیله می‌شد و نتیجه آن، پناهنده

۱. نصیری، محمد، تاریخ تحلیلی صدر اسلام، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹ش، ص ۴۹-۵۰.

۲. میر شریفی، سید علی، پیام آوران رحمت، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۵، ص ۵.

شدن به قبیله‌های دیگر بود. گاهی نیز به جرگه راهزنان می‌پیوستند. از سوی دیگر، در اثر درگیر شدن قبایل با یکدیگر و گرفتن اسیر، طبقه‌ای به نام بردگان پدید آمده بود که جمعیت آن‌ها نیز فراوان بود.^۱ صحرائشینی عرب‌ها و زندگی بدوی آن‌ها مانع از هر نوع پیشرفت علمی و تمدنی در آن سرزمین شده بود؛ زیرا مردم حجاز در سرزمین‌های بدآب و هوا زندگی می‌کردند و نمی‌توانستند با مردم متمدن در ارتباط باشند.^۲ در این جامعه که فاقد هرگونه سازمان یا نهاد متمرکز و غیرمتمرکز جهت اداره مسئله تعلیم و تربیت بود، تعداد افراد درس خوانده و باسواد بسیار اندک بود. به‌غیر از نواحی معدودی از شمال و جنوب عربستان که به پیشرفت‌های علمی و فرهنگی دست یافته بودند، سایر مناطق این سرزمین وسیع، وضعیت عقب‌مانده‌ای در عرصه علمی و فرهنگی داشت. يك شاعر جاهلی، وقتی زبونی و ناتوانی قوم خود را، در امر غارت می‌بیند، این شعر را می‌سراید:

«فلیت لي بهم قوما إذا ركبوا شتوا الإغارة فرسانا و ركبانا»

و با بیان این شعر، آرزو می‌کند که ای کاش به جای این گروه، قوم دیگری داشت که وقتی بر اسب‌های خود سوار می‌شدند، دست به تاراج و غارت می‌زدند.^۳ حال در این مقاله به برخی از ویژگی‌های سبک زندگی انسان عصر جاهلی را بیان می‌کنیم.

۱. تأکید بر پیروی از اجداد در سبک زندگی انسان عصر جاهلی

در نظام‌های قبیله‌ای، همه‌چیز، مشروعیت خود را از سنتی می‌گیرد که ریشه در آداب و رسوم اجداد و نیاکان داشته و از پدران آن‌ها به ارث رسیده است.^۴ آن‌ها همواره بر سنن آبا و

۱. علی، جواد، المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، بغداد، جامعة البغداد، ۱۴۱۳ ق، ج ۱، صص ۵۰ و ۲۱۲.

۲. زیدان، جرجی، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه: علی جواهر کلام، تهران، نشر امیر کبیر، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۶ ش، ص ۶۷.

۳. سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم (ﷺ)، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۵ ش، ص ۴۹.

۴. چلونگر، محمدعلی، «بارگشت به معیارهای جاهلی، تهدید نهضت پیامبر اعظم»، مجله نامه تاریخ پژوهان - شماره ۸ و ۹، زمستان ۱۳۸۵ و بهار ۱۳۸۶.

اجداد خویش استناد می‌کردند و آن را عامل صیانت از خویش در مقابل دشمنان دانسته و آداب و رسوم آن‌ها را به عنوان مرجع اصلی و نهایی خویش در مقابل دیگران قلمداد می‌نمودند. اعراب جاهلی بر شناخت نسب تأکید زیادی داشتند. پایبندی آن‌ها به این امر تا حدی بود که نسب‌شناسی به عنوان یک علم شاخص در میان آن‌ها مطرح شده و آن را یک علم مهم می‌دانستند.^۱ این در حالی است که اسلام از جنبه‌های مختلف بر سبک زندگی انسان عصر جاهلی تأثیر گذاشت، زندگی دینی مردم را دچار تغییر اساسی کرد، با ظهور اسلام، زندگی اجتماعی آنان که یک ساختار قبیله‌ای بود از بین رفت. دیگر شخصی به عنوان رئیس قبیله وجود نداشت و به جای دشمنی و اختلاف و سرسختی، همکاری و برادری حکم فرما شد. اسلام امتیازات قبیله‌ای را حذف کرد، مردم را در برابر خدا و قانون مسئول شمرد و ملاک برتری را تقوا قرارداد.^۲ تلاش رسول اکرم (ﷺ)، اصلاح معیار ارزش‌گذاری انسان‌ها بود. در جامعه‌ای که افراد با معیارهای سطحی قدرت و ثروت ارزش‌گذاری می‌شدند و جامعه از درون، تهی و آسیب‌پذیر شده بود، آن حضرت معیار اسلامی و انسانی را جایگزین کرد.^۳ خداوند در آیه ۱۳ سوره مبارکه حجرات، تنها معیار ارزش‌گذاری افراد را تقوا بیان نموده و می‌فرماید که ارجمندترین شما نزد خداوند باتقواترین شماست.

۲. داشتن مبانی اعتقادی نادرست در سبک زندگی انسان عصر جاهلی

دین عرب جاهلی، بازتعریفی مادی از عقاید آن‌ها بود که عینیت‌گرایی را دنبال می‌کرد و حقیقت را جلوه مادی پوشانده بود تا حدی که آن‌ها خدایان سنگی را مورد پرستش قرار می‌

۱. ر. ک. حتی، فلیپ. تاریخ عرب، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده، تبریز، نشر کتابچی حقیقت، ۱۳۴۴ ش، ج ۱، ص ۳۹.

۲. بهادری اردشیری، عباسعلی، «تحلیل مفهومی شعر در صدر اسلام»، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۴، تابستان ۱۳۸۶ ش، ص ۳۶۱.

۳. علیانسیب، سیدحسین، «شیوة پیامبر اکرم (ﷺ) در مدیریت روانی جامعه اسلامی»، مطالعات اسلام و روانشناسی، سال ۹، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۴ ش، ص ۷۵.

دادند. این نوع تفکر زمینه‌ساز تعارض و چندگانگی شده بود و تفکر جاهلی را اسیر عالم ماده نموده بود. در نتیجه، این نوع ایدئولوژی، بستری را فراهم می‌کرد که از درون آن، نزاع طلبی و جنگ جویی پدید می‌آمد زیرا روحیه تعدی و سلطه‌گری را در میان آن‌ها تقویت می‌نمود. در واقع یکی از نشانه‌های مهم اعراب جاهلی، انحراف آن‌ها در شناخت خداوند می‌باشد. آن‌ها علاوه بر پرستش ذات باری تعالی، برخی موجودات دیگر را نیز مورد پرستش و ستایش قرار می‌دادند. هرچند مفهوم دین با محوریت کعبه از مدت‌ها قبل در میان اعراب جاهلی ظهور و بروز داشت، اما ایدئولوژی آن‌ها با انحرافات فراوانی مواجه شده و آستن تعارضات فراوانی گشته بود و اصل یکتاپرستی و توحید در جامعه عرب جاهلی، به شرک تبدیل شده بود.^۱

۳. تأکید بر قبیله‌گرایی در سبک زندگی انسان عصر جاهلی

در دوره جاهلی، قبیله، اساس پیوند اجتماعی اعراب در حجاز و سایر مناطق عربستان بود که مهم‌ترین و حقیقی‌ترین واحد اجتماعی در جامعه جاهلی محسوب می‌شد. قبیله، گروهی در عرب است که بر مبنای نسب و خون تشکیل شده و برای بهبود معیشت خود با یکدیگر همکاری می‌کنند.^۲

عضو قبیله باید در حفظ این رابطه و تداوم آن کوشیده و حتی از جان و مال خود دریغ نرزد. گاهی نیز به تشخیص بزرگان قبیله‌ها، اموری با ارزش محسوب می‌شد که در راه پاسداری و دفاع از آن‌ها خون‌های بسیاری ریخته می‌شد. شیخ قبیله در صدور رأی و برپایی مراسم‌ها و نیز در امور صلح و جنگ و بستن پیمان‌ها مسئولیت مهمی داشت. او در پذیرش یا رد آئین

۱. سلیمانی، جواد، «چگونگی و چرایی بازگشت به جاهلیت در جامعه پس از پیامبر (ﷺ)»، حکومت

اسلامی، سال سیزدهم، شماره چهارم، ۱۳۸۷ ش.

۲. صالح، احمد العلی، حجاز در صدر اسلام، ترجمه عبدالمحمد آیتی، نشر مشعر، چاپ اول، تهران،

۱۳۸۲ ش، ص ۱۵۳.

ها و تثبیت عقیده، نقش زیادی داشته است.^۱

انتساب به یک قبیله، تنها از طریق پیوند خونی ایجاد می‌شد یعنی فرد باید در آن قبیله متولد می‌شد تا عضو آن محسوب گردد. اگر می‌خواستند فردی را به هر علتی به یک قبیله خاص منسوب کنند، او می‌بایست چند قطره از خون یکی از افراد قبیله را می‌مکید تا از این طریق انتساب به آن قبیله را پیدا نماید.^۲

در ساختار قبیله‌ای، پدرنسب و اصل قبیله را به فرزندان خویش منتقل می‌سازد. به همین دلیل اگر مادر از قبیله‌ی دیگری باشد، او هم بیگانه تلقی می‌گردد.^۳

زمانی که پیمانی میان قبایل مختلف صورت می‌گرفت و یا حتی میان افراد قبیله و رئیس قبیله پیمانی منعقد می‌شد، طرفین بیعت کرده و شکستن آن پیمان را بسیار نادرست می‌دانستند. ابن‌ابی‌الحدید بیان می‌کند که تربیت قبیله‌ای عرب به‌گونه‌ای بود که آن‌ها بیعت خود را نقض نمی‌کردند و خیانت را نمی‌پذیرفتند، چه این پیمان بر مبنای درستی بوده باشد یا مبنای نادرستی داشته باشد.^۴ در واقع اگر بحران و گسستی پیش می‌آمد باید حفظ قبیله را مقدم می‌داشتند و نزاع‌های فردی را به نفع قبیله به حاشیه می‌راندند.^۵

۴. تأکید بر حمیت و تعصب در سبک زندگی انسان عصر جاهلی

حمیت از ماده «حَمَيَ» برگرفته شده است و به معنای حرارتی است که از خورشید یا بدن

۱. آئینه‌وند، صادق، تاریخ سیاسی اسلام، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲ش، ص ۵۳ و ۲۳۳.

۲. حتی، فلیپ. تاریخ عرب، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده، تبریز، نشر کتابچی حقیقت، ۱۳۴۴ش، ج ۱، ص ۳۷.

۳. امین، احمد، پرتو اسلام، ترجمه‌ی ضحی‌الاسلام. به قلم عباس خلیلی. تهران، شرکت نسبی حاج محمد اقبال و شرکاء، چاپ دوم، ۱۳۶۶ش، ص ۳۸.

۴. ابن‌ابی‌الحدید معتزلی، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغة، دار إحياء الكتب العربية، چاپ دوم، ۱۳۸۵ق، ص ۱۳۷.

۵. افتخاری، اصغر، «نشانه‌های ساختاری "امنیت اسلامی" مطالعه موردی حکومت نبوی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفتم، شماره چهارم، شماره مسلسل ۲۶، زمستان ۱۳۸۳ش، ص ۲۸.

انسان و آتش یا امثال آن به وجود می‌آید (و) زوال عقل را به دنبال دارد. حمیت میان قبایل عصر جاهلی متداول بوده است.

مصدق بارزی از حمیت باطل، در طول پیمان حدیبیه (در سال ششم هجرت) صورت گرفت که در طی آن، رفتار مشرکان با مسلمانان نامناسب بود و آن‌ها برای اینکه از ورود مسلمانان به مکه جلوگیری کنند، بسیاری از اعتقادات خود را زیر پا گذاردند.^۱

خداوند در آیه ۲۶ سوره مبارکه فتح درباره حمیت و تعصب جاهلی می‌فرماید: (إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَى وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا) (فتح: ۲۶)

نگرش اعراب بیابان‌گرد به پیرامون خویش، ابتدا از محیط کوچک خانواده‌اش شروع می‌شد. هرچه این محیط وسیع‌تر می‌شد، تعصب او به آن محیط کم‌تر می‌گردید.^۲ تعصب قبیله‌ای تا آنجا بود که عرب جاهلی تصور می‌کرد که خصوصیات جسمی و فیزیکی افراد قبیله‌اش با قبیله‌های دیگر تفاوت دارد.^۳

در نظام‌های قبیله‌ای، تعصب و حمیت به عنوان معیاری بود که حق را از باطل جدا می‌کرد و دوستی و دشمنی را از یکدیگر تمییز می‌داد. شناسایی دشمن با معیار تعصبات قبیله‌ای صورت می‌پذیرفت و افراد قبیله، خود را به شدت موظف می‌دانستند که از قبیله خود و اعضایش در هر وضعیتی حمایت و دفاع نمایند.

در نگاه اعراب جاهلی، میان خودی و غیرخودی، مرزی به نام تعصب، ترسیم شده بود که هویت اجتماعی آن‌ها را دگرگون ساخته و بر روی قوه تفکر و استدلال ورزی جامعه‌ی قبیله

۱. مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۲، ص ۹۵-۹۶.

۲. ابن عبدربه الاندلسی، احمد بن محمد عبدربه، العقد الفرید، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۹۵۳ م، الجز الثالث، ص ۳۳.

۳. ممتحن، حسنعلی، نهضت شعوبیه، جنبش ملی ایرانیان در برابر خلافت اموی و عباسی، ص ۱۴۸.

ای، غبار افکنده بود. در بسیاری از مواقع، این حمیت و تعصب بر نوعی حمایت کورکورانه مبتنی بود.

در اینجا لازم است به جهت جلوگیری از اطاله کلام به شاخص های کلیدی سبک زندگی انسان عصر جاهلی بعد نزول قرآن نیز اشاره مختصر و کوتاهی شود.

شاخص های کلیدی سبک زندگی انسان عصر جاهلی بعد نزول قرآن

۱. پذیرفتن قرآن به عنوان منبع قانون گذاری.
۲. پذیرفتن پیامبر ﷺ به عنوان رهبر و تشکیل جامعه واحد در سراسر شبه جزیره عربستان.
۳. رسیدن به بالاترین معارف بشری مانند گذشت از جان و مال بخاطر خداوند و سایر انسانها.

۴. رسیدن به سالم ترین و منظم ترین روابط جنسی.

۵. جایگزین شدن روابط ایمانی و عقیدتی به جای تفاخر قومی و قبیله ی.

۶. پرستش خدای واحد.

۷. دست یابی به انواع علوم و آگاهی از سایر فرهنگ ها.

۸. احترام بسیار به حقوق انسان ها و حق حیوانات و گیاهان...

اما حال پس از بیان مطالب فوق این سال اساسی پیش روی ما قرار می گیرد که قرآن کریم با چه راهبردهایی توانست در سبک زندگی انسان عصر جاهلی دگردیسی ایجاد نماید؟ از این رو در سطور ذیل به بیان این رهبردها می پردازیم.

راهبردهای قرآن کریم در دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی

در ادامه راهبردهای قرآن کریم در دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی را مورد بررسی قرار می دهیم:

۱. دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با الگودهی مناسب

با بررسی اجمالی تاریخ عصر جاهلیت، می توان اذعان داشت که جنگ جزء لاینفک

زندگی اعراب بوده و آئینه تمام نمای جنگ‌های قبیله‌ای، بخشی از زندگی روزمره‌ی عرب را مصروف خودساخته است. دستیابی به آب، تصرف چراگاه‌ها، انتقام، قدرت‌نمایی، تفاخرت و رقابت‌های قبیله‌ای و دستیابی به غنائم، علت عمده‌ی این جنگ‌ها به حساب می‌آید.^۱

با ظهور اسلام، هدف از جنگ متحول گردید و الگوی مناسبی از سبک زندگی به منصفه ظهور گذاشته شد. پیامبر (ﷺ) قبل از هر چیز هدف از جنگ را تشریح می‌ساخت و اهداف استراتژی آن را روشن می‌نمود. با این کار نشان می‌داد که جنگ فی‌نفسه همانند عصر جاهلیت بر سر رقابت‌های قبلی‌های و تنازعات قومی، آب، زمین و مرتع نیست، بلکه هدف‌ها و غایات الهی و مکتبی در آن نهفته است.

در این راستا همه این‌ها زمینه‌سازی بود برای اینکه نبی مکرم اسلام (ﷺ) الگوی جدیدی از نگرش به مرگ را که در قالب شهادت‌طلبی بروز می‌نماید، به مخاطبان نشان دهد. شهادت‌طلبی و استقبال از مرگ، بدین معنی است که اگر بر دشمن پیروز گردند، از این‌که دین خدا را یاری کرده‌اند، مسرورند و خود را کامیاب و ظفرمند می‌دانند و اگر کشته شوند و دشمن فاتح کارزار گردد، به سعادت‌ی گران‌قدرتر و ارجمندتر دست یافته‌اند و آن شهادت در راه خدا است. از این‌رو، خود را در هر دو حال، چه بکشند و چه کشته شوند، پیروز و سربلند می‌دانند و شکست و ناکامی در قاموس آنان معنا و مفهومی ندارد. در سبک زندگی انسان قرآنی، جنگ هیچ جایگاهی ندارد مگر آنجا که بحث دفاع از حدود شرعی و قانونی به عنوان آخرین راه حل در نظر گرفته شود و گرنه اصالت اولیه در ارتباط با تمامی انسان‌ها بر صلح و همزیستی می‌باشد.

۲. دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با تبلیغ مناسب

تحول‌آفرینی در زمینه اعتقادات و رفتارها سبب شد که بسیاری از ارزش‌ها و باورهای

۱. قائدان، اصغر، «تاثیر روایت ایام العرب در مغازی و فتوح نگاری»، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، سال

سوم، شماره ۹، تابستان ۱۳۹۰ش، ص ۱۷.

نادرست جامعه جاهلی درگیر چالش‌های جدی شود. درواقع، تبلیغ آموزه‌های دینی و اسلامی زمینه‌ساز آن شد که شرایط نامساعد سبک زندگی انسان عصر جاهلی، درگیر تحول اساسی شود و روحیه غارتگری و خشونت‌طلبی وی، همه و همه مغلوب تعالیم حیات‌بخش اسلام گردد. بسیاری از محققان و حتی نویسندگان غربی به تلاش‌های نبی مکرم اسلام در این باره اذعان نموده‌اند. توماس کارلایل، محقق انگلیسی پیرامون این موضوع می‌گوید: «محمد (ﷺ) با تبلیغ مناسب قانون‌های اخلاقی و مدنی را ارائه نمود تا ددمنشی و وحشیگری را از بین برده و تمدن و نظم را جایگزین بی‌نظمی و بی‌قانونی نماید.»^۱

ویل دورانت، تلاش‌های فراوان نبی مکرم اسلام (ﷺ) در راستای تحول‌آفرینی در جامعه جاهلی را صحنه گذارده و می‌گوید: «در طول پنج قرن از نظر قدرت، نظم، تصفیه رفتار و اخلاق، گسترش قلمرو حکومت، ایجاد قانون‌های منصفانه انسانی و تساهل دینی و... سردمدار جهان بودند.»^۲ پیامبر (ﷺ) برای ایجاد اراده‌های محکم، وفاداری‌ها و علاقه مندی‌های محدود و فردی را به وفاداری‌های ارزشی و مکتبی تبدیل کرد؛ زیرا ریشه اراده جمعی، در ارزش‌های حاکم بر جامعه است و قرار گرفتن فرد در چهارچوب ارزشی وسیع‌تر، وی را از حالت انفعالی به حالت فعال درمی‌آورد و روابط عادی را شدت می‌بخشد؛ اشخاص را تهییج می‌کند و آنان را در باورهای عمیق خود راسخ‌تر می‌سازد.

۳. دگرذیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با توجه به کانون‌های تأثیرگذار در جامعه

برای این‌که باورهایی در يك جامعه مؤثر واقع شود، شناخت محیط پیرامون مخاطبان بسیار مهم می‌باشد. لذا باید شناخت عمیق و اطلاعات کافی از محیط و فضای زندگی جوامع، وجود داشته باشد؛ زیرا رفتار انسان متأثر از محیط‌زیست او است، بدین معنی که انسان با

۱. صمیمی، مینو، محمد (ﷺ) در اروپا، ترجمه: عباس مهر پویا، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۸۲ش، ص ۳۴۸.

۲. دورانت، ویل، تاریخ تمدن، ترجمه ابوطالب صارمی، ابوالقاسم پاینده و ابوالقاسم طاهری، ج ۴، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳ش، ج ۱، ص ۴۳۲.

توجه به نیازها و ارزش‌ها، محیط خود را دگرگون کرده و خود نیز تحت تأثیر محیط دگرگون شده قرار می‌گیرد.^۱ پژوهشگران ارتباطات در مباحث مخاطب شناسی، از نظریه ارتباطات دومرحله‌ای یاد می‌کنند که براساس آن، افکار در مرحله اول به خواص و نخبگان و از آنان به بخش‌هایی از جمعیت که کمتر فعال هستند، منتقل می‌شود. براساس این پژوهش‌ها، افکار عمومی نخبگان سریع‌تر از افکار عمومی جامعه شکل می‌گیرد و همین امر موجب می‌شود که نهادهای مختلف، بیش از هر چیز در پی شکل‌دهی به افکار عمومی این گروه باشند که با عنوان گروه‌های مرجع یا خواص شناخته می‌شوند. در همین راستا، پیامبر (ﷺ) با حفظ اصول و پایبندی کامل به وظیفه الهی خود، پیوسته از ظرفیت گروه‌های مرجع بهره می‌برد و تا جایی که امکان داشت، از تحریک و تقابل مستقیم با آن‌ها پرهیز می‌کرد. از مهم‌ترین گروه‌های مرجع در صدر اسلام، کسانی بودند که سال‌ها به‌عنوان بزرگ قوم خود شناخته می‌شدند و در جامعه قبیله‌ای عرب، جایگاه ویژه داشتند. پیامبر (ﷺ) پس از تسلط بر هر قومی و دعوت آن‌ها به اسلام، بزرگ آن‌ها را ارج می‌نهاد و او را بر قوم خودش حاکم می‌کرد.^۲

درواقع، خواص یا نخبگان آنان‌اند که با توجه به ویژگی‌ها، استعدادها، نقش و فعالیت‌های خود در جامعه، از موقعیت‌های برتری برخوردارند. آنان سمبل‌های تفکر، عمل و وجودند و از قدرت جاذبه بیشتری در قیاس با دیگران بهره‌مندند. از این رو، این‌ها الگوی دیگران قرار می‌گیرند و سایر مردم به آنان اقتدا می‌کنند.^۳ پیامبر اکرم (ﷺ) در حدیثی می‌فرماید: «هرگاه دو گروه از امت نیکوکار باشند، امت نیکوکار خواهند بود و اگر آن‌ها فاسد گردند امت به فساد کشیده می‌شوند. پرسیدند یا رسول الله آن دو گروه کدام‌اند؟ فرمود: دانشمندان و

۱. متفکر، حسین، جنگ روانی، قم، نشر زمزم هدایت پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۷ش، ص ۴۰.

۲. علیان‌سب، سیدحسین، «شیوة پیامبر اکرم (ﷺ) در مدیریت روانی جامعه اسلامی»، مطالعات اسلام و روانشناسی، سال ۹، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۴ش، ص ۶.

۳. گی‌روشه، تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، تهران، نشر نی، بی تا، ص ۱۱۶-۱۲۷.

حاکمان^۱».

از این رو نخبگان در ایجاد تغییرات مثبت یا منفی اجتماعی نقش مهم و مؤثری دارند. در نظام جاهلی، افتخار به حسب و نسب در کنار تعصبات قبیله‌ای، پایه و اساس نظام حاکم بر اندیشه اعراب جاهلی بود. این فخرفروشی‌ها به شکل‌های گوناگونی انجام می‌گرفت و برخی از آن‌ها تبعاتی در پی داشت که تا سال‌ها ادامه می‌یافت. جامعه جاهلی که قانونی نوشته شده و حکومتی فراگیر نداشت، به منظور تنظیم روابط و حیات اجتماعی، سنت‌هایی را ایجاد و پرورش داد که مانند قانون پذیرفته شد و معمولاً مورد تخطی قرار نمی‌گرفت. این سنت‌ها متأثر از تفکرات هستی‌شناختی، محیط جغرافیایی عربستان و به ویژه نوع زندگی قبیله‌ای عرب بود. فخرفروشی به اعمال و ویژگی‌های شخصی و شخصیت (حسب)، نژاد و خون (نسب) در چارچوب علاقه و تعصب افراط گونه به قبیله بخش جدایی‌ناپذیری از اندیشه عرب جاهلی را تشکیل می‌داد که در رفتارها و سنت‌های آن‌ها نمود می‌یافت.^۲

۴. دگرذیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با استفاده از روش مرحله‌به‌مرحله

بررسی آیات متعدد از سوره‌های مکی قرآن کریم نشان می‌دهد که خداوند، در راستای تغییر سبک جنگ انسان جاهلی ابتدا نبی مکرم اسلام (ﷺ) و مسلمانان را از درگیری با مشرکان نهی کرده و امر می‌کند که در مقابل آنان صبر و شکیبایی نموده و با آنان مدارا نمایند؛ زیرا مراحل اولیه دعوت اسلامی در فضایی صورت می‌گرفت که بت‌پرستی در جزیره العرب رواج داشت و تلاش سران شرک بر آن بود که ندای توحید را خاموش نمایند زیرا با منافع آن‌ها سازگاری نداشت. از سوی دیگر جمعیت مسلمانان نیز در اقلیت بود و همان

۱. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحارالانوار الجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار، بیروت، مؤسسة الوفاء،

چاپ دوم ۱۴۰۳ ق، ج ۲، ص ۴۹

۲. باصری، وحید و آئینه‌وند، صادق، «بررسی سنت منافقه در جاهلیت و بازتولید و پیامدهای آن در دوران اسلامی»، مطالعات تاریخ اسلام، سال پنجم، شماره ۱۸، پاییز ۱۳۹۲، ص ۹

جمعیت کم نیز از آزار و اذیت سران شرک در امان نبودند. پس از آن، در راستای کاهش آلام مسلمانان اقدامات ویژه‌ای نیز صورت می‌گرفت. از جمله فرمان رسول خدا (ﷺ) به هجرت مسلمانان بی‌پناه به حبشه.^۱

بر این اساس، مدارا به‌عنوان یک راهکار در شرایطی استفاده می‌شد که هرگونه نزاع و درگیری، سبب به‌خروش آمدن خشم سران شرک شده و امنیت مسلمانان را با خطری جدی مواجه می‌ساخت. پس از گذشت این مراحل و با تشدید درگیری‌ها اذن جهاد داده شده است؛ بنابراین موضوع جهاد به‌صورت مرحله‌به‌مرحله و پس از طی گام‌های مختلف ابلاغ گردیده است.

۵. دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با تأکید بر وحدت‌آفرینی

قرآن در راستای ایجاد تغییرات اساسی در سبک زندگی جاهلی، برنامه‌های منسجمی را ارائه نمود تا علاوه بر اینکه در میان مردم وحدت‌آفرینی نماید، بتواند با بسیاری از افکار و باورهای تفرقه‌افکن از جمله آداب و رسوم جاهلی و اندیشه‌های متحجرانه به مبارزه قاطع برخیزد. دین مبین اسلام، برنامه‌های اصولی و جامع برای سعادت بشریت به ارمغان آورده است. این برنامه‌ها محدود به هیچ زمان و مکانی نیست و برقراری وحدت و انسجام، از اولویت‌های مهم آن محسوب می‌شود. اهتمام دلسوزانه و تلاش‌های فداکارانه نبی مکرم اسلام (ﷺ) در جهت وحدت‌آفرینی بود و بسیاری از رهنمودهایی که ایشان به‌طور مستمر و مجدانه بیان می‌کردند، برای از میان برداشتن و ریشه‌کن ساختن اختلافات و درگیری‌ها بود. وجود مبارک ایشان در جریان فتح مکه فرمودند: «هیچ عربی بر عجمی و هیچ عجمی بر عربی، جز به خاطر پرهیزکاری، برتری ندارد.»^۲

سبک زندگی انسان جاهلی، که تحت حاکمیت ارزش‌های غیردینی می‌باشد، صمیمیت و

۱. ابن هشام، ابو محمد عبدالملک، السیره النبویه، تحقیق مصطفی سقا، ابراهیم ابیاری و عبد الحفیظ شبلی، ج ۱، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱، ص ۳۴۴.

۲. یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ الیعقوبی، قم، منشورات الشریف الرضی، ۱۳۷۳ ش، ج ۲، ص ۱۱۰.

برادری را به وجود نمی‌آورد. زیرا قبیله از جمله پایگاه‌های مهمی است که انتقال ارزش‌های حاکم بر جامعه جاهلی در آن صورت می‌گیرد و از این رو در این نظام، دغدغه‌ای جز منافع شخصی و قبیله‌ای وجود ندارد.^۱

قرآن کریم در آیه ۱۰۳ آل عمران بیان می‌کند که: (وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ) (آل عمران: ۱۰۳)

و همگی به رشته دین خدا چنگ زده و به راه‌های متفرق نروید و به یاد آرید این نعمت خدا را که شما باهم دشمن بودید، پس خدا در دل‌هایتان الفت و مهربانی انداخت و در نتیجه همه برادر یکدیگر شدید. در صورتی که در پرتگاه آتش بودید، پس خدا شمارا از آن نجات داد. این چنین خداوند آیاتش را برای شما بیان می‌کند؛ باشد که هدایت شوید.

در تفسیر این آیه آورده‌اند: «مصدق بارز معنای مورد نظر را در شرایط و نحوه تعامل اوس و خزرج [دو طایفه از اعراب قحطانی] می‌توان ملاحظه نمود؛ آنجا که تا پیش از اسلام دشمنان سرسخت یکدیگر بودند و با آمدن اسلام به برادران دینی تبدیل شدند که بیش از یکصد سال جنگ و دشمنی قبلی را خاتمه دادند.»^۲

به عبارت دیگر، از شاخصه‌های مهمی که در پایداری وجود بشر نقش بنیانی دارد، انسجام اجتماعی و همبستگی گروهی است. این همبستگی در استمرار و تداوم خود نیازمند ارزش‌هایی است که بنیان هر جامعه بر آن‌ها نهاده شده است. در میان ارزش‌های موجود در جوامع، ارزش‌های دینی به دلیل عدم تحریف و اتصال به وحی از انسجام‌بخشی بیشتری برخوردارند. زیرا این ارزش‌ها از منبعی جوشیده‌اند که کاملاً بر استعدادها و نیازهای انسان

۱. خطیبی، محمد، راه کارهای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس، قم، نشر زمزم هدایت پژوهشکده

تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۶ش، ص: ۴۱

۲. افتخاری، اصغر، «ایمان و ایمنی: بررسی تطبیقی گفتمان امنیت ایمان محور و منفعت محور»، مجله پژوهشهای دفاعی امنیتی اسلام، سال اول، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳ش، ص: ۱۱۱.

واقف است، چون خود آفریدگار بشر است و راه رسیدن به مطلوب واقعی انسان را کاملاً می‌شناسد. همه افراد بشر نزد وی حقوق یکسانی دارند و در مرتبه وجودی خودشان از امتیاز واحدی برخوردارند. این همه، سبب می‌شود که در ارزش‌های الهی سود همه افراد، در هر زمان و مکان یکسان لحاظ گردد و ترجیحی برای فرد یا گروهی نباشد. این یکسانی و عدم ترجیح در ارزش‌های دینی، خود عامل بسیار مستحکمی در انسجام اجتماعی است که پی آمد آن برادری دینی در جامعه اسلامی می‌باشد.^۱

درواقع، اعراب بادیه‌نشین از تعصبی شدید برخوردار بودند که دامنه اختلافات را فزونی می‌بخشید. یکی از راه‌های کاهش این خطر و نفوذ دادن هم‌پیمانی دینی و پیوند معنوی به جای تعصب قومی و حزبی به درون شخصیت افراد، عقد اخوت بود که وحدت جامعه را در سایه پیوند معنوی افراد، رقم می‌زد.^۲ برقراری پیمان برادری در میان مسلمانان سبب می‌شد که همه رو به یک هدف واحد کرده و به سمت برادری دینی هدایت شوند. درواقع، قالب‌های سنتی و قبیله‌ای همچون ظرفی بود که محتوای دینی و همبستگی بر مبنای اعتقادات، درون این ظرف ریخته شده و در نتیجه آن، تعصبات قبیله‌ای به همبستگی‌های اجتماعی تبدیل می‌شد.

۶. دگرذیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با تأکید بر وحدانیت الهی

مطالعه پیرامون سبک زندگی جامعه جاهلی نشان می‌دهد که بی‌توجهی به امر توحید، قسمت اعظمی از فرهنگ آنان بوده است. عدم آگاهی نسبت به پروردگار یگانه و عدم گرایش به او، سبب تسلیم شدن در مقابل بت‌های مختلف شده بود و اظهار عبودیت و بندگی کردن در مقابل آن‌ها را به دنبال داشت و بدین ترتیب، خطوط جاهلیت را در میان انسان‌ها ترسیم نموده بود. به گونه‌ای که آتش اختلاف و درگیری چنان در میان آن‌ها زبانه می‌

۱. خطیبی، محمد، راه کارهای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس، قم، نشر زمزم هدایت پژوهشکده

تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۶ش، ص: ۳۳

۲. نصیری، محمد، تاریخ تحلیلی صدر اسلام، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹ش، ص ۱۰۵

کشید که جنگ و خونریزی سالیان متمادی به طول می‌انجامید؛ اما همه بشریت از یک ریشه واحد آفریده شده‌اند و خداوند باری تعالی، معبود و خالق همگان می‌باشد. هیچ‌یک از انسان‌ها از نظر آفرینش، بر دیگری امتیاز و برتری ندارد تا از حقوق ویژه‌ای برخوردار گردد و فقط از طریق تلاش‌های خود می‌تواند از نعمت‌های الهی و موهبت‌های خداوند بهره‌مند شود.^۱

اما بر مبنای سبک زندگی توحیدی قرآن، انسان‌ها از جنبه خلقت، از یک منشأ واحد می‌باشند و خالق یگانه‌ای دارند از این رو همه آن‌ها در فطرت و خلقت مشترک خویش، یکسان و برابر می‌باشند. عقیده‌مندی به توحید، همچون نیروی قدرتمندی است که به طور مستمر اراده انسان را به حرکت و تکاپو وامی‌دارد. زندگی عرب جاهلی با تشنت عقاید و آرای مذهبی همراه بوده است؛ اما مبانی اسلامی و کلام قرآنی، وحدت عقیده با محوریت توحید را پایه‌گذاری نموده‌اند. تبلور راستین باور توحیدی در میان جامعه سبب عمیق شدن وحدت و انسجام مردم می‌شود زیرا فردگرایی و خودکامگی‌ها را نزول می‌بخشد. حس خداپرستی یک قدرت شکست‌ناپذیر می‌باشد که در پرتو درک و شناخت عمیق آن، نه تنها نزاع طلبی و قومیت‌گرایی بر افراد بی‌اثر بوده بلکه دوستی و برابری بر آن‌ها تسلط کامل می‌یابد. جامعه اعراب جاهلی به‌گونه‌ای بود که اختلاف و درگیری آن‌ها فراگرفته بود و این نزاع‌ها بخشی از سبک زندگی‌زیستی آن‌ها شده بود؛ اما حرکت به سمت توحید و شناخت یگانگی خداوند، نیازمند مبارزه و پیکار علیه خدایان ساختگی می‌باشد. عقیده داشتن به توحید و فهم صحیح از واحد مطلق، انسان را در مقام فکر و عمل، به صفات عالی الهی متصف می‌سازد. اهتمام ویژه نبی مکرم اسلام (ﷺ) در نهادینه کردن سبک زندگی توحیدی و رواج آن در جامعه، نه فقط از نظر معنوی حائز اهمیت بود، بلکه به لحاظ اجتماعی نیز انسجام و وحدت را به دنبال داشت. دین مبین اسلام کامل‌ترین راه رسیدن به کمال و سعادت را فرا

۱. موثقی، احمد، استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام، دفتر تبلیغات اسلامی، قم، ۱۳۷۰ش، ج ۱،

روی بشریت قرار داده است. اسلام آن قدر بر وحدت بخشی و انسجام تأکید و اختلاف و درگیری را نهی نموده که طرح امت واحد را به عنوان یک نمود فرهنگی، بارز نموده است. در پرتو این فرهنگ، اندیشه‌ها و دل‌ها به یکدیگر نزدیک می‌شود و بینش‌ها و اعتقادات واحدی شکل می‌گیرد. اسلام، مسیر فکری و ایدئولوژیکی را برای انسان روشن می‌سازد تا در پرتو راهنمایی قرآن و کلام معصومین علیهم‌السلام نگاه درستی به جهان داشته باشیم. وحدتی که تحت لوای امت اسلامی پدید می‌آید، همچون دژی قوی و مستحکم است که هیچ نزاع و درگیری را جرأت ضربه زدن به آن نیست و اگر این مهم تحقق نیابد، درگیری‌های قومی و اختلافات قبیله‌ای چنان پرنگ می‌شود که آتش شعله‌ور آن را خاموشی نخواهد بود.^۱

۷. دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با تأکید بر حقوق مشترک انسان‌ها

از مواردی که سبب دگردیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی شده است، آگاهی آن‌ها از حقوق مشترک انسانی می‌باشد. مبانی اسلامی به صراحت و روشنی هرگونه برتری جویی قبیله‌ای و قومی را نهی نموده و بر حفظ کرامت و عزت انسانی تأکید نموده‌اند. در پرتو کلام الهی، همه انسان‌ها از حقوق انسانی مشترکی برخوردار هستند که از جمله مهم آن‌ها حق حیات می‌باشد که باید گرامی پنداشته شود. اعراب جاهلی، ثروت و قدرت را دو معیاری می‌دانستند که بر مبنای آن‌ها، انسان‌ها برتری خود را نشان می‌دادند، جامعه‌ای با چنین ارزش‌گذاری‌ها، یک جامعه به شدت آسیب‌پذیر و درون‌تهی می‌باشد چراکه طبقات مختلف می‌کوشند تا به قدرت و ثروت دست یابند و چه بسا که در این راه، از ارزش‌های انسانی و دینی، فاصله گیرند. سیره نبی مکرم اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم رعایت احترام و پاسداشت حقوق انسانی بوده است. این بزرگوار پس از فتح مکه، از هرگونه کشتار و انتقام‌جویی کرده و خطاب به مسلمانان و مردم مکه فرمودند: «ای گروه قریش! خداوند در سایه اسلام غرور و فخرفروشی و نخوت جاهلیت به اجداد و آباء را از میان برداشت، همه انسان‌ها از آدم هستند و آدم نیز از

۱. عابدی، احمد، سلسله دروس مکتب دفاعی اسلام، تنظیم: محمد قاسمی، حسین احمدی، سال ۹۳ -

خاك گرفته شده است.»^۱ همچنین در جای دیگری ایشان فرموده اند: «ای مردم، پروردگار شما یکی است و پدر شما نیز یکی می‌باشد. آگاه باشید که هیچ عربی بر هیچ عجمی برتری ندارد و هیچ عجمی نسبت به هیچ عربی برتر نیست. همچنین هیچ سفیدی بر هیچ سیاهی و نیز هیچ سیاهی بر هیچ سفیدی برتری و تفوق ندارد مگر اینکه ملاک تقوا در میان باشد. ارجمندترین شما نزد پروردگار، کسی است که باتقواتر باشد.»^۲ در میان اعراب جاهلی، نسب یک ارزش مهم محسوب می‌شد و در حقیقت، جایگاه و موقعیت هر قبیله، ارزش‌های فردی را تعیین می‌کرد.^۳

حیات اجتماعی اعراب جاهلی با محوریت تعصبات قومی و خونی شکل گرفته بود و نوعی وحدت خونی در یک قبیله حاکم بود. از این رو قبیله، تنها افرادی را که بدان وابسته بودند، به یکدیگر پیوند می‌داد. ویژگی بارز جامعه اعراب جاهلی، پراکندگی و تشتت آرای آن‌ها بوده است. پرستش ادیان مختلف و حتی رواج بت پرستی نیز سبب رفع این اختلافات نشده بود بلکه وجود بت‌های مختلف زمینه‌ساز تفرقه بیشتری گردیده بود؛ اما در مقابل، رسول مکرم اسلام (ﷺ) بر حفظ ارزش‌های انسانی و اصول مذهبی تأکید می‌نمود.

۸. دگرذیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با برانگیختن انگیزه‌های الهی

یکی از گام‌های بسیار مهم قرآن، ایجاد انگیزه در جنگجویان بوده است، زیرا انسان‌ها به مقتضای نیازهای روحی و عاطفی خویش و با توجه به غرایز انسانی خود، چنانچه از نظر معنوی تقویت شوند و پیام‌های الهی را دریافت نمایند، با انگیزه بیشتری در راه رسیدن به هدف گام برمی‌دارند. انگیزه‌مند ساختن آن‌ها نیازمند آن است که آن‌ها از نظر روحی تقویت

۱. ابن هشام، ابو محمد عبدالملک، السیره النبویه، تحقیق مصطفی سقا، ابراهیم ائیاری و عبد الحفیظ شبلی، ج ۱، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ ق، ص ۸۸۴.

۲. پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، نشر جاویدان، ۱۳۶۳ ش، ص ۶۷۵.

۳. آلوسی بغدادی، محمود شکر، بلوغ الأرب فی معرفه احوال العرب، تحقیق بهجه الاثری، بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا، ج ۱، ص ۱۴۰.

شوند و متوجه اهداف برتر و متعالی باشند که در انتظار آنها است. یکی از مهم‌ترین منابع قدرت در جامعه، اعتقادات دینی افراد می‌باشد که همچون محرکی قوی، افراد جامعه را به سوی اهداف خویش به حرکت درمی‌آورد. به‌رغم انگیزه‌های مادی و دنیوی که بسیار سطحی و زودگذر می‌باشند، انگیزه‌های معنوی و اعتقادات دینی بسیار قوی و پایدار هستند. پیامبر اکرم (ﷺ) این مهم را می‌دانست. از این رو در برنامه ایشان، ارزش‌های انسانی و عقاید اسلامی، محور تحرکات نظامی بود و به همین دلیل بر آنها پافشاری و تأکید می‌شد.

آری، چنانچه به عوامل درونی و محتوای باطنی افراد توجه گردد و نظام ارزشی، احیا گردد، روحیه افراد تقویت می‌شود. پیامبر (ﷺ) نیز از هر فرصتی بهره می‌برد تا با مردم و گروه‌های مختلف مردمی رابطه برقرار کند و از حال و روز آنها جويا گردد.

۹. دگرذیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی با الگوی رفتاری پیامبر ﷺ

یکی از عرصه‌هایی که در دوران جاهلیت، باعث دگرذیسی سبک زندگی انسان عصر جاهلی شد الگوی رفتاری پیامبر (ﷺ) می‌باشد. بزرگواری و رحمت ایشان پس از فتح مکه مثال بارزی می‌باشد که در آنجا به دنبال انتقام‌گیری از دشمنان بی‌رحم خویش نبود و حتی هند، مادر معاویه و وحشی که حمزه عموی ایشان را تکه‌تکه کرده بودند را در معرض هیچ آسیبی قرار نداد.^۱ ایشان در مواجهه با مشرکان می‌فرمود: «من تنها به منظور رحمت مبعوث شده‌ام»^۲

نبی مکرم اسلام (ﷺ) که تربیت یافته سبک زندگی قرآنی است با توسل به اصول اخلاقی و با بهره‌گیری از شیوه‌های مختلف انسانی که با فطرت انسان همخوانی دارد، محتوای باطنی انسان جاهلی را متحول ساخت. در نتیجه اراده آنها از جنبه صرفاً اعتقادی فراتر رفته و جنبه عملی و کاربردی پیدا کرد. بدین طریق عقاید، عواطف و باورهای اعراب جاهلی به

۱. ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل فی التاریخ، دارصادر، بیروت، ۱۳۸۵ ق، ج ۲، ص ۲۵۲.

۲. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۵ ش، ج ۵، ص ۴۹۴.

یک منبع مهم قدرت مبدل شد به گونه‌ای که آن‌ها توانایی آن را یافتند که بر قدرت‌های پیرامون خود فائق آیند و بقای خویش را مستحکم سازند.

نتیجه‌گیری

همانطور که در مطالب ذکر شده بیان کردید، در دوره جاهلیت همزمان با نزول قرآن انسان عصر جاهلی از نظر فرهنگی شرایط نامساعدی داشت. تعالی انسانی مغفول مانده بود و باورهای آن‌ها مملو از خرافات بود، آنان دختران خود را زنده به‌گور می‌ساختند، زنان را افرادی فاقد ارزش تلقی می‌کردند و برده‌ها را با سخت‌ترین شکنجه‌ها آزار می‌دادند. جنگ و درگیری نیز از جمله مسائل مهم سبک زندگی ایشان بوده و میل به قدرت و سلطه‌گری بر دیگران، در روح عرب جاهلی ریشه دوانیده بود.

این شرایط بحرانی نشان می‌دهد که سبک زندگی انسان عصر جاهلی بسیار نامساعد و ناآرام بوده است

و حال آنکه فطرت انسان‌ها چیز دیگری را می‌طلبید و کام تشنه انسان جاهلی نیازمند جرعه‌های معرفت بود؛ اما این معرفت از کدام سرچشمه باید جاری می‌گشت و کدام آرمان‌های متعالی باید فراهم می‌گشت تا تغییراتی را به‌طور ریشه‌ای در تفکر و سبک زندگی عرب جاهلی نهادینه‌سازی نماید. کدام قدرت متعالی، توانایی آن را داشت که در سبک زندگی و اهداف و رسالت آن تغییرات اساسی ایجاد نماید؟

براساس شواهد و قرائن موجود، این دگردیسی در ماهیت و ذات این جامعه، توسط قرآن و تعالیم روح بخش آیین مقدس اسلام در آن دوره صورت پذیرفت.

از مطالعه و بررسی مطالب بیان شده می‌توان نتیجه گرفت که قرآن کریم با راهبردهای خود دگردیسی بزرگی در سبک زندگی انسان عصر جاهلی در مدت زمان کوتاهی به وجود آورد. بدون شک این قدرت عظیم قرآن، در باورهای درونی و ارزش‌های انسان جاهلی ریشه دوانده و رشد یافت تا بدانجا که می‌توان به راحتی بیان نمود فقط این تفکر و حیانی قرآن بود که می‌توانست این استحاله و دگردیسی را به این نحو تمام و کمال به وجود آورد.

مبانی و حیانی قرآن، جنسی از سنخ امور قلبی دارند که تنها در زمین افناع عقلی و برهان و با پشتوانه کاربست عملی پیامبر ﷺ قابل رسوخ و نفوذ به قلب‌ها می‌باشند. در این گونه دگردیسی‌ها اعمال زور و اجبار، شاید وسیله‌ای برای سلطه بر جسم‌ها و پیکرها باشد اما هیچ‌گاه ابزار حکومت بر قلب‌ها نبوده و نخواهد بود. رسوخ تعالیم و حیانی قرآن کریم در قلب‌ها و پذیرش روزافزون آن از سوی افراد، و تاثیر آن بر سبک زندگی انسان جاهلی یک دلیل روشن بر این قدرت، صداقت و درستی تفکر اسلام ناب و قرآن کریم می‌باشد، در این راستا بزرگترین معجزه قرآن کریم دگردیسی در سبک زندگی یک انسان است چه رسد به یک جامعه زیرا که در طول تاریخ خیلی از مکاتب و ادیان این ادعا را داشته‌اند ولی نتوانسته‌اند. حال آنکه قرآن کریم این دگردیسی و تغییر شگرف را در مدت زمان بسیار کوتاهی انجام داد که اگر در حالت عادی می‌خواست در جامعه‌ای رخ دهد نیاز به دهه‌ها و حتی قرن‌ها زمان بود، اما قرآن با تعالیم و حیانی خود در مدت ۲۳ سال کل این تغییرات را انجام داد. خداوند تعالیم نهایی خود به انسان را به صورت آزمایشگاهی در بدترین شرایط امتحان نمود و جواب گرفت تا هیچ بهانه‌ای برای نوع انسان در تمام زمان‌ها و مکان‌ها در همه اعصار باقی نماند.

و این همان موضوع مورد اشاره رهبری در تغییر سبک زندگی جامعه ما در بیانیه گام دوم می‌باشد، یعنی

قرآن امتحان خود را پس داده و اگر ما و جامعه ما همانطور که رهبری معظم در بیانیه گام دوم انقلاب بیان فرموده‌اند بخواهند سبک زندگی خود را تغییر دهند باید به تعالیم قرآن به معنی واقعی برگردند؛ یعنی باید همه در نشانه‌های قرآن کریم عمیق شویم، خوب این منبع و حیانی را مطالعه کنیم و بفهمیم و خود را در مقام عمل به انجام قرآن ملزم کنیم و گرنه آنکه در آخر کار ضرر خواهد کرد خود ما هستیم و جامعه ما. و نکته آخر اینکه خداوند هم به هیچ قومی به راحتی وعده نجات و سعادت بدون تلاش و مجاهدت نداده و نخواهد داد. که «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» (رعد، ۱۱) خداوند حال قومی را تغییر نمی‌دهد مگر آن‌ان

خود حال خود را تغییر دهند. امید که با تعمق و تفکر در آیات قرآن کریم و با به کار بستن تعالیم آن در زندگی روزمره هر روز و هر لحظه بتوان سبک زندگی درست تر و رو به رشد تری را برای جامعه خود رقم بزنیم و این کار میسر نخواهد شد جز با تلاش و دلسوزی فرد انسان های یک جامعه.

فهرست منابع

قرآن کریم.

دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه.

- حسینی، محمد بهاء الدین، باده ناب، انتشارات کردستان، سنندج، ۱۳۸۲ ش.
- سبحانی، جعفر، فروغ ابدیت تجزیه و تحلیل کاملی از زندگی پیامبر اکرم (ﷺ)، بوستان کتاب، قم، ۱۳۸۵ ش.
- پرهیزکار، غلامرضا، «منابع سازنده فرهنگ منطقه حجاز پیش از بعثت (طبیعت و ارتباطات میان فرهنگی)»، مجله معرفت فرهنگی اجتماعی، سال سوم؛ شماره ۲، بهار ۱۳۹۱.
- ابن خلدون، عبدالرحمان بن خلدون، مقدمه ابن خلدون، ترجمه‌ی محمد پروین گنابادی. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ پنجم، ۱۳۶۱ ش، ج ۱.
- نصیری، محمد، تاریخ تحلیلی صدر اسلام، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۹ ش.
- میر شریفی، سید علی، پیام آوران رحمت، انتشارات سمت، تهران، ۱۳۸۵.
- علی، جواد، المفصل فی تاریخ العرب قبل الاسلام، بغداد، جامعة البغداد، ۱۴۱۳ ق، ج ۱.
- زیدان، جرجی، تاریخ تمدن اسلام، ترجمه: علی جواهر کلام، تهران، نشر امیر کبیر، چاپ دوازدهم، ۱۳۸۶ ش.
- چلونگر، محمد علی، «بازگشت به معیارهای جاهلی، تهدید نهضت پیامبر اعظم»، مجله نامه تاریخ پژوهان - شماره ۸ و ۹، زمستان ۱۳۸۵ و بهار ۱۳۸۶.
- حتی، فلیپ. تاریخ عرب، ترجمه‌ی ابوالقاسم پاینده، تبریز، نشر کتابچی حقیقت، ۱۳۴۴ ش، ج ۱.
- بهادری اردشیری، عباسعلی، «تحلیل مفهومی شعر در صدر اسلام»، پژوهشنامه علوم انسانی، شماره ۵۴، تابستان ۱۳۸۶ ش.
- علیانسب، سیدحسین، «شیوة پیامبر اکرم (ﷺ) در مدیریت روانی جامعه اسلامی»، مطالعات اسلام و روانشناسی، سال ۹، شماره ۱۶، بهار و تابستان ۱۳۹۴ ش.

سلیمانی، جواد، «چگونگی و چرایی بازگشت به جاهلیت در جامعه پس از پیامبر (ﷺ)»، حکومت اسلامی، سال سیزدهم، شماره چهارم، ۱۳۸۷ ش.
صالح، احمدالعلی، حجاز در صدر اسلام، ترجمه عبدالمحمد آیتی، نشر مشعر، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۲ ش.

آئینه وند، صادق، تاریخ سیاسی اسلام، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۲ ش.
حتی، فلیپ. تاریخ عرب، ترجمه ی ابوالقاسم پاینده، تبریز، نشر کتابچی حقیقت، ۱۳۴۴ ش، ج ۱.

امین، احمد، پرتو اسلام، ترجمه ضحی الاسلام. به قلم عباس خلیلی. تهران، شرکت نسبی حاج محمد اقبال و شرکاء، چاپ دوم، ۱۳۶۶ ش.
ابن ابی الحدید معتزلی، عبدالحمید بن هبة الله، شرح نهج البلاغه، دار احیاء الکتب العربیة، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق.

افتخاری، اصغر، «نشانه های ساختاری "امنیت اسلامی" مطالعه موردی حکومت نبوی»، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال هفتم، شماره چهارم، شماره مسلسل ۲۶، زمستان ۱۳۸۳ ش.

مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۴ ش، ج ۲۲.
ابن عبدربه الاندلسی، احمد بن محمد عبدربه، العقد الفرید، بیروت، دارالکتب العلمیه، ۱۹۵۳ م، الجز الثالث.

ممتحن، حسنعلی، نهضت شعوبه، جنبش ملی ایرانیان در برابر خلافت اموی و عباسی.
قائدان، اصغر، «تاثیر روایت ایام العرب در مغازی و فتوح نگاری»، فصلنامه مطالعات تاریخ اسلام، سال سوم، شماره ۹، تابستان ۱۳۹۰ ش.

صمیمی، مینو، محمد (ﷺ) در اروپا، ترجمه: عباس مهر پویا، انتشارات اطلاعات، تهران، ۱۳۸۲ ش.

دورانت، ویل، تاریخ تمدن، ترجمه ابوطالب صارمی، ابوالقاسم پاینده و ابوالقاسم طاهری، چ

۴، تهران، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۷۳ش، ج ۱، .
متفکر، حسین، جنگ روانی، قم، نشر زمزم هدایت پژوهشکده تحقیقات اسلامی،
۱۳۸۷ش، .

گی ریشه، تغییرات اجتماعی، ترجمه منصور وثوقی، تهران، نشر نی، بی تا.
باصری، وحید و آئینه وند، صادق، «بررسی سبک منافره در جاهلیت و بازتولید و پیامدهای آن
در دوران اسلامی»، مطالعات تاریخ اسلام، سال پنجم، شماره ۱۸، پاییز ۱۳۹۲.
ابن هشام، ابو محمد عبدالمالک، السیره النبویه، تحقیق مصطفی سقا، ابراهیم ابیاری و عبد
الحفیظ شبلی، چ ۱، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۵ ق، ج ۱.
یعقوبی، احمد بن اسحاق، تاریخ یعقوبی، قم، منشورات الشریف الرضی، ۱۳۷۳ش، ج ۲.
خطیبی، محمد، راه کارهای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس، قم، نشر زمزم هدایت
پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۶ش.

افتخاری، اصغر، «ایمان و ایمنی: بررسی تطبیقی گفتمان امنیت ایمان محور و منفعت محور»،
مجله پژوهشهای دفاعی امنیتی اسلام، سال اول، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳ش.
خطیبی، محمد، راه کارهای حفظ و نشر ارزشهای دفاع مقدس، قم، نشر زمزم هدایت
پژوهشکده تحقیقات اسلامی، ۱۳۸۶ش.

موثقی، احمد، استراتژی وحدت در اندیشه سیاسی اسلام، دفتر تبلیغات اسلامی، قم،
۱۳۷۰ش، ج ۱.

عابدی، احمد، سلسله دروس مکتب دفاعی اسلام، تنظیم: محمد قاسمی، حسین احمدی،
سال ۹۳-۹۴، بی جا.

پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، نشر جاویدان، ۱۳۶۳ش.
آلوسی بغدادی، محمود شکری، بلوغ الأرب فی معرفه احوال العرب، تحقیق بهجه الاثری،
بیروت، دارالکتب العلمیه، بی تا، ج ۱.

ابن اثیر، علی بن محمد، الکامل فی التاریخ، دارصادر، بیروت، ۱۳۸۵ ق، ج ۲.

کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۵ش، ج ۵.